

mevzu

sosyal bilimler dergisi | journal of social sciences

e-ISSN 2667-8772

mevzu, Eylül/September 2023, s. 10: 491-520

Türkiye’de Ordunun Parlamento Tarafından Denetimi

Parliamentary Oversight of the Army in Türkiye

Ülkü Nur ZENGİN

Dr. Öğretim Üyesi, Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Enstitüsü Güvenlik
Yönetimi ve Stratejileri ABD,

Assistant Professor, Turkish National Police Academy, Institute of Security
Sciences, Department of Security Management and Strategies

unurzengin@hotmail.com

ORCID: 0000-0003-2159-2263

DOI: 10.56720/mevzu.1329871

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 19 Temmuz / July 2023

Kabul Tarihi / Date Accepted: 23 Ağustos / August 2023

Yayın Tarihi / Date Published: 15 Eylül / September 2023

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Eylül / September

Atıf / Citation: Zengin, Ülkü Nur. "Türkiye’de Ordunun Parlamento Tarafından
Denetimi". *Mevzu: Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (Eylül 2023): 491-520.

<https://doi.org/10.56720/mevzu.1329871>

İntihal: Bu makale, ithenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by ithenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/mevzu> | <mailto:mevzusbd@gmail.com>

Copyright © CC BY-NC 4.0

Öz

Devletlerin en temel fonksiyonlarından birisi olan güvenliğin sağlanması için sistemde var olması gereken kurumların başında ordular gelmektedir. Güvenliğin tesisi için vazgeçilmez olan ordular ile ilgili en az varlıkları kadar kadim olan sorun ise güç kullanma tekeli elinde bulunduran bu kurumların denetimidir. Antik Yunan'da "Bizi muhafızlardan kim muhafaza edecek?" sorusuyla ortaya konulmuş olan bu sorun günümüzde de siyaset bilimi alanının başlıca tartışma konularından birisini oluşturmaktadır. Demokratik denetim başlığı altında incelenen bu alanda denetimin yasama, yürütme, yargı ve sivil toplum tarafından yapılması genel kabul görmektedir. Bu çalışmada da öncelikle ordunun parlamento tarafından denetiminin önemi, zorlukları, dünyada kullanılan denetim araçları konusunda bilgi verilecek ardından Türkiye'de parlamentonun ordunun denetimi noktasında sahip olduğu yetkiler ele alınacaktır. Parlamentoların orduların denetiminde sahip olduğu yetkiler demokratik yönetimin göstergelerinden birisi olarak kabul edildiği için önemlidir. Giraldo (2006) tarafından belirlenen parametreler üzerinden TBMM'nin sahip olduğu yetkilerde Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi sonrasında yaşanan değişimler ve demokratik denetimin etkinliğinin ortaya konulması amaçlanmaktadır. İkincil kaynak taraması yöntemiyle yapılan çalışmada Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde yürütmenin güçlendirilmesinin, yasama organının denetim yetkilerinde herhangi bir gerilemeye sebep olmadığını tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ordu, Sivil Denetim, Demokratik Denetim, Parlamento Denetimi, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi.

Abstract

In order to ensure security, which is one of the most basic functions of the states, the armies are at the forefront of the institutions that should exist in the system. The problem with the armies, which are indispensable for the establishment of security, is the control of these institutions, which have a monopoly on the use of force. In Ancient Greece, "Who will protect us from the guards?" This problem, which was put forward with the question of, is one of the main discussion topics in the field of political science today. In this field, which is examined under the title of democratic control, it is generally accept-

ed that supervision is carried out by the legislature, executive, judiciary and civil society. In this study, firstly, information will be given about the importance and difficulties of the control of the army by the parliament, the control tools used in the world, and then the authorities of the parliament in Turkey in terms of the control of the army will be discussed. The powers that the parliaments have under the control of the armies are important because they are accepted as one of the indicators of democratic administration. Through the parameters determined by Giraldo (2006), it is aimed to reveal the changes in the powers of the TGNA after the Presidential government system and the effectiveness of its democratic control. In the study conducted with the secondary literature review method, it was determined that the strengthening of the executive in the presidential government system did not cause any regression in the supervisory powers of the legislature.

Keywords: Army, Civilian Oversight, Democratic Oversight, Parliamentary Oversight, Presidential Government System.

Etik Beyan	Bu çalışma Prof Dr. Kudret Bülbül danışmanlığında 24.01.2020 tarihinde sunduğumuz “Civilian Oversight of the Armed Forces: Turkey, USA and France” başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır.
-------------------	--

Giriş

Devletlerin en temel fonksiyonlarından birisi olan güvenliğin sağlanması için sistemde var olması gereken kurumların başında ordular gelmektedir. Güvenliğin tesisi için vazgeçilmez olan ordular ile ilgili en az varlıkları kadar kadim olan sorun ise güç kullanma tekelini elinde bulunduran bu kurumların denetimidir. Antik Yunan’da “Bizi muhafızlardan kim muhafaza edecek?” sorusuyla ortaya konulmuş olan bu sorun günümüzde de siyaset bilimi alanının başlıca tartışma konularından birisini oluşturmaktadır. Demokratik denetim başlığı altında incelenen bu alanda denetimin yasama, yürütme, yargı ve sivil toplum tarafından yapılması genel kabul görmektedir. Bu çalışmada da öncelikle ordunun parlamento tarafından denetiminin önemi, zorlukları,

dünyada kullanılan denetim araçları konusunda bilgi verilecek ardından Türkiye'de parlamentonun ordunun denetimi noktasında sahip olduğu yetkiler ele alınacaktır. Yasama organı, modern demokratik sistemlerde devlet erkini kullanma konusunda anayasal yetkiye sahip üç temel organdan birisidir. Bu nedenle yasama organının, devletin en temel işlevlerinden birisi olan savunma konusunda yetkilerinin olması demokrasinin gereğidir. Yasama organının savunma ile ilgili politika, gözetim, bütçe meseleleri, savunma teçhizatı alımı, silahlı kuvvetlerde terfiler ve ordunun olağanüstü bir durumda yurtdışında konuşlandırılması gibi alanlarda yetkisi vardır. Bu alanlar, yasama organının ulusal güvenlik politikasını ve ordu üzerinde demokratik kontrolü şekillendirmedeki temel rolünü yerine getirmesi için gereklidir.

Demokratik yönetimin gereği olduğu genel kabul gören sivil denetim ile ilgili olarak birtakım zorlukların olduğu, ülkelerin kendi siyasi sistemleri içinde farklı denetim mekanizmaları oluşturduğu ve denetim amacıyla kullanılan mekanizmaların çeşitliliği söz konusudur. Bu çalışmada da öncelikle bu konular ele alınıp ardından Türkiye'deki durum değerlendirilecektir. Özellikle 16 Nisan 2017 tarihinde referandumla kabul edilen ve 9 Temmuz 2018 tarihinden itibaren uygulanmaya başlayan Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile parlamentonun denetim yetkisi ve kullandığı araçlarda bazı değişiklikler öngörülmüştür. Bu çalışmanın özellikle güncel durumu ortaya koyacak olması yönüyle literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Çalışmada parlamentonun sahip olduğu denetim yetkileri Giraldo (2006) tarafından ortaya konulmuş olan parametreler üzerinden değerlendirilmiştir. İkincil kaynak taraması yöntemiyle yapılan çalışmada Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde yürütmenin güçlendirilmesinin, yasama organının denetim yetkilerinde herhangi bir gerilemeye sebep olmadığı tespit edilmiştir.

1. Ordunun Parlamento Tarafından Denetiminin Önemi

Geniş ölçüde paylaşılan bir görüşe göre savunma siyasetinin oluşturulması, konuyla ilgili gerekli bilgiye sahip olması ve operasyonel bir yapıda olması nedeniyle yürütmenin doğal bir görevidir (Huntington, 1957, 78-79; Feaver, 2003). Ancak genelde demokrasinin özelde ise güçler ayrılığı ilkesinin bir gereği olarak parlamento diğer politika alanlarında olduğu gibi savunma sanayi alanında da yürütmeyi gözlemlemek ve denetlemek yetki ve sorumlu-

luğuna sahiptir. Bu tarz bir gözetim ve denetim dört nedenle büyük önem taşır (PAB ve DCAF, 2003, 17-18):

a- *Otokratik yönetimin önünde demokratik bir engel oluşturması*: Savunma hizmetleri, devletin temel görevleri arasında yer aldığı gibi meşru güç kullanma tekeline dayanılarak yürütülmektedir. Yetki aşımı halinde devletin meşruiyetinin sorgulanmasına yol açacak olan savunma sektörü hizmetlerinde bir kontrol ve denge mekanizması oluşturulması elzemdir. Savunma sektörünün parlamento tarafından gözetim ve denetimi, devlet düzeyindeki güç paylaşımının temel unsurlarındandır ve etkin olduğu sürece yürütme ve devlet başkanının gücünü sınırlar.

b- *Temsiliyet olmadan vergilendirme olmaz*: Demokratik sistemlerde parlamentonun kullandığı denetim mekanizmalarının başında bütçe gelmektedir. Dünyadaki ilk demokratik yönetim uygulamalarından beri parlamentoların siyaset üzerinde etkili olabilmek için kullandıkları araç, “temsiliyet olmadan vergilendirme olmaz” ilkesidir. Bu ilke çerçevesinde devlet kaynaklarının çok önemli bir bölümünün aktarıldığı savunma alanında parlamentoların söz sahibi olması, kaynakların yerinde ve etkin kullanımının sağlanması açısından da gereklidir.

c- *Güvenlik alanının yasal parametrelerinin oluşturulması*: Bütün alanlarda olduğu gibi güvenlik alanında da kanun yapma yetkisi parlamentoya ait olmakla beraber yasa tasarıları yürütme organı tarafından hazırlanmaktadır. Söz konusu tasarıların yasalaşmasından önce parlamento üyeleri tarafından incelenmesi ve tartışılması oldukça önemlidir. Bu sayede olgunlaşacak olan tasarı ile ilgili olarak gerekirse değişiklik önerisinde de bulunulabilir. Önerilen yasal düzenlemenin benimsenen güvenlik anlayışı ile örtüşmesine yönelik bu değişiklikler yasama faaliyetinin gereği olmakla birlikte parlamenterlerin süreçteki etkisini de önemli kılmaktadır. Dahası kanunların ölü metinler olmaları ve tam anlamıyla uygulanmalarının denetimi görevi de parlamento aittir.

d- *Kamuyla kurulan köprü*: Yürütme, halkın öncelikli gördüğü güvenlik meselelerinin tam olarak farkında olmayabilir. Parlamenterler ise seçmenleri olan halk ile sürekli temas halinde olduğu için onların talep ve beklentilerini gündeme getirebilir, kanun ve politikalara yansımaya aracılık edebilirler.

Demokrasinin gereği olarak halk tarafından seçilen ve halk adına egemenlik yetkisini kullanan başlıca organ olarak parlamentonun kurumlar üzerindeki denetim yetkisi hesap verebilirlik ve hukukilik ilkelerinin gereğidir. Bu denetimin etkililiği ise hem kurumların şeffaflığı hem de parlamenterlerin yeterliliği ile doğrudan alakalıdır.

Yukarıda sıralanan nedenler üzerinden bakıldığında devletin temel hizmetlerinden birisi olan güvenlik alanında da diğer kurumlar gibi denetim önemli bir gerekliliktir. Özellikle de toplumda meşru güç kullanma yetkisine sahip olan kurumların denetimi demokrasi ve insan hakları bağlamında da sıkça tartışılmaktadır. Kadim bir soru olan "Bizi muhafızlardan kim muhafaza edecek?" sorusunun birincil cevabı ise halk iradesinin temsilcisi olarak parlamentolardır. Bu nedenle parlamento denetimi her alanda olduğu gibi savunma ve güvenlik alanlarında da kilit bir rol oynamaktadır.

2. Parlamento Denetiminin Önündeki Zorluklar

Parlamentonun güvenlik sektörünü denetlemesinin önünde diğer sektörlerden farklı olarak görülen zorluklar da söz konusudur. Bu zorluklar gelişmiş demokrasileri olduğu gibi gelişmemiş veya yeni demokrasiye geçmiş ülkeleri de aynı ölçüde etkilemektedir.

Sektörün yapısına özgü gizlilik gerektiren haller ve bu yöndeki yasalar, şeffaflaşma önünde engel teşkil edebilmektedir. Bazen de yürütme, savunma konusundaki belirleyici rolünü kaybetmemek için "gizlilik" bahanesinin ardına sığınabilmektedir. Böylelikle gerekli bilgiden yoksun olan parlamento, denetim konusunda dezavantajlı bir konuma düşebilmektedir. Demokrasinin tam olarak yerleşmediği ve bilgi edinme hakkı ile ilgili gerekli yasal düzenlemelerin olmadığı ülkelerde bu durum daha büyük bir engele dönüşebilmektedir (George, 1998).

Parlamentoların ordular üzerindeki denetimi, silah edinme, silah kontrol ve askeri birimlerin hazırlıklı olması gibi teknik ve karmaşık konuların denetimini kapsamaktadır. Ancak parlamenterlerin tamamının bu konular hakkında yeterli bilgi ve donanımına sahip olması mümkün değildir. Görev sürelerinin ve alanla ilgili kaynaklara ulaşımın da sınırlı olduğu düşünülürse yeterli bilgi almanın da mümkün olamayacağı açıktır. Bu noktada en azından savunma ile ilgili komitelere askeri ve teknik konularda deneyimli parlamenter

ya da uzmanların seçilmesi bu durumun bir nebze önüne geçilmesine yardımcı olabilecektir (Kotia, 2011, 67). Uluslararası güvenlik işbirliği konularında eğer parlamentoları dışlayan bir tutum izlenirse ülkenin güvenlik siyasetinin demokratik meşruiyetine ve şeffaflığına zarar verilebilir. Bu nedenle parlamentoların uluslararası alanda yürütülen tartışmalara ve alınan kararlara dâhil olması, girdi sağlaması ve takip etmesi büyük önem taşımaktadır. Bu yolla parlamenterlerin konular hakkında daha geniş perspektiften bakabilmesi ve kendilerini geliştirmesi de sağlanmış olacaktır (PAB ve DCAF, 2003,18).

Yasama organlarının karşılaştığı üçüncü zorluk, Kotia'nın (2011) da işaret ettiği gibi araştırmacı, uzman ve idari personel olarak istihdam edilecek nitelikli parlamento personelinin eksikliğidir. Bu eksiklik, gelişmekte olan ülkelerdeki çoğu yasama organının denetim rolü üzerinde ciddi bir olumsuz etkiye sahiptir. Uzmanlık bilgisi gerektiren konularda parlamenterlerin eksikliğini tamamlayacak kadronun olmayışı, savunma üzerindeki parlamenter rolün etkin bir şekilde sürdürülememesi sonucunu doğurmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin çoğunda ücret ve özlük haklarındaki yetersizlik nedeniyle insanlar yasama organındaki işleri tercih etmemektedir. Bu ülkelerde personel konusu dışında, komite çalışmasını destekleyecek kaynak eksikliği de yaşanan bir başka olumsuzluktur. Gelişmekte olan demokrasilerdeki hükümetlerin yasama organında işlerini verimli ve etkili bir şekilde yürütmek için kaynaklarını iyileştirmek üzere yasama organının bütçe tahsisatını artırması önemlidir.

3. Parlametonun Ordu Üzerindeki Denetim Alanları

Giraldo (2006) parlamentoların ordular üzerindeki denetim yetkilerinin yoğunlaştığı alanları şu şekilde sıralamaktadır:

a- *Anayasa tarafından verilen genel yetkiler*: Parlamento, anayasa tarafından kendisine verilmiş olan genel yetkilerini savunma alanıyla ilgili olarak da kullanır. Bu kapsamda, savunma ile ilgili politikaların belirlenmesinde tartışmalara katılmak, gerekli olan yasaları çıkarmak veya mevcut yasalarda değişikliğe gitmek, uygulanan politikalar hakkında yürütmeden bilgi ve belge talep etmek, gerekli gördüğü durumlarda meclis soruşturması yürütmek, parlametonun kullanabileceği araçlar olarak görülmektedir.

Güvenlik sektörünün karmaşık yapısı göz önüne alındığında yürütme üzerinde etkili bir parlamento denetiminin ön şartı gelişmiş bir komisyon ya-

pılanmasıdır. Güvenlik sektörünün parlamento tarafından denetimi, çoğu ülkede birden fazla ve farklı isimlerle kurulmuş komisyonlar tarafından yürütülmektedir. Genellikle bu komisyonların görevleri itibariyle koordineli çalışmalarını gerekmektedir. Seçilmiş komite sistemini kullanmanın bir avantajı, komitenin sadece yasa koymadan önce tasarıda değişiklik önermekle kalmayıp, aynı zamanda, belirli bir konuda yürütülen araştırmaya dayalı olarak savunma ile ilgili bazı gruplar ve özellikle sivil toplum tarafından önerilen madde veya görüşlerin tasarısı geçmeden önce gözden geçirilmesini sağlayabilmesidir (Kotia, 2011, 59).

Kotia'nın (2011, 61) dikkat çektiği bir diğer konu ise meclis komisyonlarının dış kaynaklardan kanıt toplama ve bilgi edinme yetkilerinin her ülkede farklılık gösterdiğidir. İngiltere Avam Kamarası'ndaki geçici komisyonlarda olduğu gibi bazı parlamento komisyonlarının kanıt toplama yetkileri olmasına karşılık ABD Kongresi komisyonları gibi bazılarının da dış kaynaklardan yemin altında ifade alma konusunda neredeyse sınırsız yetkileri vardır. Parlamento komisyonlarının bir kısmı yeni yasalar kabul ederek hatta yasa tasarıları hazırlayarak sahip oldukları yasama yetkilerini kullanırlar. Bazı komisyonlarda yasama yetkileri bulunmazken yalnızca yürütmenin icraatlarını ve bütçe tahsislerini incelemekle yükümlüdürler.

b- Savunma harcamalarının denetimi yetkisi: Günümüzde yerleşik demokrasiler başta olmak üzere dünyadaki çoğu yasama organının orduları denetlediği başlıca alan savunma harcamaları alanıdır. Savunma bütçelerinin tarihsel geçmişi, Birleşik Krallık'ta Orta Çağ'a kadar uzanabilir. Dodd'a (1998) göre, bunun nedeni, Orta Çağ'dan itibaren, Taç'ın yabancı askeri girişimlerinin parlamentodan bütçe alma yeteneğine bağlı olmasıydı. Parlamento, 17. yüzyılın sonuna kadar bir ordunun vergilendirmeden finanse edilmesini kabul etmeye isteksizdi. Dünya çapında savunma bütçeleri için toplanan vergilerden oluşturulan fonların parlamento tarafından onaylanması geçerli bir uygulamadır. Nitekim vergi mükellefinin temsilcisi olarak yasama organı, paranın nasıl tahsis edileceği ve kullanıldığına dair yönetim sorumluluğuna sahiptir. Bütçe denetimi her alanda olduğu gibi savunma alanının denetimi konusunda da kullanılan en etkili araçların başında gelmektedir. Parlamentolar bütçe ile ilgili bütün belgelere ulaşma hakkına sahiptir. Parlamentoların

savunma ve güvenlik bütçesi fonlarını inceleme ve bu fonlarda değişiklikler yapabilme yetkisi de vardır.

Farklı ülkelerde parlamentolar bütçe hakkının kullanımını farklı aşamalarda kullanmaya önem verebilmektedir. Bu bakımdan ülkeleri genel olarak iki kategoriye ayırmak mümkündür (Feyzioğlu, 1987, 26). Kıta Avrupası sisteminde parlamentolar bütçe hakkını genel olarak bütçenin görüşülme ve onaylanma aşamasında kullanmaktadır. Parlamentolar açısından en fazla önem verilen oturumlar bütçe görüşmelerinin olduğu oturumlardır. Ancak bu sistemde bütçe kanunu çıkarılıp uygulanmaya başladıktan sonra kesin hesap sonuçlarının kontrolüne önem gösterilmez. Bütçenin aksine kesin hesap kanunu tasarıları tartışmasız bir şekilde kabul edilmektedir. Türkiye ve Fransa da bu sisteme dâhil olan ülkeler arasındadır (Köse, 2001, 27).

Anglo-Sakson sisteminde ve özellikle sistemin karakteristik ülkesi olan İngiltere'deki teamül ise hükümetin hazırladığı bütçe tasarısının değişikliğe uğramadan kabulü yönündedir. Bu ülkelerde bütçe hakkı, kabul edilerek uygulamaya konulan bütçenin kesin hesaplarının etkin bir denetime tabi tutulması suretiyle uygulanmaktadır. Bu sistemde parlamentolar bütçenin uygulama sürecinde de, belli şartlar altında yüksek denetim kurumlarını konu denetimi yapmak üzere görevlendirebilmektedir (Köse, 2001, 28).

c- *Uluslararası askeri operasyon kararı verme yetkisi*: Uluslararası askeri operasyon kararları ve barış gücü olarak yurtdışında asker konuşlandırma kararları parlamento tarafından verilen ve denetim aracı olarak değerlendirilen kararlardır. Bu tür görevlendirmelerin süresi, bütçesi, taşıdığı riskler gibi detaylar da parlamento tartışmaları neticesinde yapılacak oylamayla karara bağlanmaktadır. Silahlı kuvvetlerin yurtdışına gönderilmesiyle ilgili olarak parlamentoların rolü üç şekilde olabilir: Parlamentonun öncül (a priori) ya da ardıl (a posteriori) onayının alınması (güçlü rol) durumudur. Öncül bir onay alınması gerekiyorsa silahlı kuvvetlerin yurtdışında görevlendirilmesi ancak parlamento kararı ile mümkün olacaktır. Burada iki farklı uygulamadan bahsetmek mümkündür: Amerika Birleşik Devletleri'nde olduğu gibi parlamento konuya ilişkin görüşmeler ve oylama yapma yetkisi bulunabilmektedir ya da İsveç'te olduğu gibi yurtdışına gönderilmenin gereklerini, sınırlarını ve verilen yetkileri belirleyen özel bir yasanın kabulü gerekli olabilmektedir. Her

iki durumda da insani müdahaleler ve barışı koruma misyonlarının demokratik meşruiyet zemini sağlanmış olmaktadır. Bazı ülkelerde yurtdışına asker gönderilmesinde parlamentonun rolü konunun görüşülmesi ile sınırlıdır (kısıtlı rol). Bu ülkelerde parlamentonun rolü anayasa ya da yasalar tarafından sınırlandırılmaktadır. Parlamentonun yurtdışına asker gönderilmesini tartışma hakkı olmasına karşın yürütme tarafından alınan kararı değiştirmesi mümkün değildir. Dahası parlamentonun bu konuda oylama yapma hakkı bulunmamaktadır. Bu nedenle hükümetin karar alındıktan sonra parlamento-yu haberdar etmesi yeterli görülmektedir. Oylama yapma hakkı bulunmamasına karşın meselenin parlamentoda görüşülmesi yurtdışına asker göndermenin demokratik meşruiyetini arttırır. Üçüncü durumda ise askeri operasyon kararlarında parlamentonun etkisiz olması (rolü yok) söz konusudur. Bu durumda parlamento yurtdışına asker gönderilmesini tartışma ya da oylama hakkına sahip değildir. Yurtdışına asker gönderme bir dış politika kararı olarak tamamen hükümetin sorumluluğundadır. Parlamentonun karar alma sürecinde yer almaması onun barış misyonlarını gözetme işlevini büyük ölçüde kısıtlamaktadır (PAB ve DCAF, 2003, 120-121).

d- Parlamentonun silah ve askeri araç gereç tedariki sürecindeki yetkileri: Silah ve askeri araç gereç tedariki ile ilgili olarak da parlamentoların yetkileri mevcuttur. Tedarik konularında yürütme parlamento-yu bilgilendirmekle yükümlüdür. Parlamentoların bu konuda yapılan anlaşmaları kabul ya da reddetme yetkisi olmakla birlikte tedarik sürecinin her aşaması hakkında inceleme yapma hakkı da vardır. Savunma bütçeleri üzerindeki kontrolüne dayanarak, çoğu yasama organının silahlı kuvvetlerin büyüklüğünü ve her yıl ordu için temin edilecek ekipmanı dikte etme yetkisi vardır. Örneğin, silahlı kuvvetlerin her servisi için izin verilen azami aktif ve yedek personel sayısı, yılın Savunma tahminlerine dâhil edilebilmektedir (Chuter, 2006). Bu yetkiler sistemlere göre sorumluluk paylaşımının değişmesi nedeniyle farklılaşabilmektedir. Bazı durumlarda tedarik konuları ile ilgili yürütmenin direnç göstermesi nedeniyle parlamentoların bu konuda denetim yetkisi kullanmayı reddettikleri de görülmektedir. Bu tür olaylara özellikle askeri yönetimden demokrasiye geçiş yapma dönemindeki ülkelerde rastlanmaktadır (Kotia, 2011, 63).

e- *Askeri bürokratları atama yetkisi:* Bazı demokratik devletlerdeki yasama organlarının, yasama, gözetim ve bütçe konularındaki yetkilerinin yanı sıra silahlı kuvvetlerin yüksek komuta pozisyonlarına atanan görevlilerin atamalarını ve terfilerini denetleme ve onaylama görevi de olabilmektedir. Bu atamalar normalde Silahlı Kuvvetler Başkomutanının yetkisindedir. Başkanlık sisteminde, Başkan anayasa tarafından belirtilen kadrolara personel atama yetkisine sahip olabilmektedir. Bu şartlar altında ve ülkenin anayasasına veya uygulamalarına bağlı olarak, yasama organı, bu tür kamu ofislerine atanan bireyleri inceleyerek kontrol ve denge açısından işlevini yerine getirmektedir (PAB ve DCAF, 2003, 153).

4. Parlamentoların Denetim Mekanizmaları

Bütün sistemlerde parlamentoların yürütmeyi denetlemek ve uygulanan politikaların takibini yapmak konusunda kullanabileceği mekanizmalar öngörülmektedir. Ülkeden ülkeye farklılık göstermekle birlikte parlamentoların hükümetten bilgi edinme amacıyla kullanabilecekleri yaygın olan yasal araçlar, meclis görüşmeleri, soru ve gensorular ile meclis soruşturmaları olarak düzenlenmektedir (Kurt, 2016, 4).

Meclis görüşmeleri: Meclis görüşmeleri, ilgili konu hakkında fikir alışverişinde bulunulması ve hükümetin niyetleri hakkında temel bilgilerin parlamenterler ile paylaşılması için etkin bir yöntemdir. Bazı ülkelerde anayasa uyarınca yürütme, icraatlar hakkında parlamentoya düzenli aralıklarla hesap vermekle yükümlüdür. Fakat çoğu ülkede genel siyasi meseleler için bu yükümlülük esnetilebilmektedir. Bu konuların tartışmaya açılabilmesi çoğunlukla bir milletvekili tarafından gündeme getirilmesine bağlı olmaktadır (TESEV, 2003, 8).

Gensoru önergeleri: Gensoru önergeleri, klasik parlamenter sistemde bilgi edinmek ve hükümeti denetlemek amacıyla başvuru yöntemlerinden birisidir. Gensoru, bir parlamenter tarafından bir bakan ya da başbakana yöneltilir. Bakana yöneltildiğinde konu bakanlığın bir tasarrufu, başbakana yöneltildiğinde ise genel bir siyasi mesele olabilmektedir. Bir gensoru, genel bir görüşmenin yolunu açması ve siyasi bir yaptırım içermesi nedeniyle önemlidir. Zira gensoru görüşmeleri, hükümetin yaptığı açıklamalar karşısında meclisin ikna olup olmadığını ifade ettiği bir önergenin oylamaya sunulmasıyla

sonuçlanır. Gensoru, bakanları doğrudan hesap vermeye davet ettiği için oldukça etkili bir denetim yöntemidir. Bir başka ifadeyle gensoru, sadece bilgi edinme aracı olmakla kalmamakta dolaysız bir denetim biçimi olarak da işlev görmektedir (Köksal, 2005, 85).

Sözlü müzakere önergesi: Sözlü müzakere önergesi, İngiltere siyasi sisteminde gensoru yerine kullanılan benzer bir denetim uygulamasıdır. Müzakere önergesi oturuma ara verilmeden hemen önce verilmekte ve önergeyle hükümete sorular sorulabilmektedir. Bu soruların ardından oylama yapılması söz konusu değildir (Akıncı, 1999, 61).

Soru önergeleri: Soru önergeleri, belli bir konu hakkında hükümetten doğrudan bilgi almak için kullanılan araçlardır. Soru önergeleri sayesinde süreçteki aksayan yönler veya kötüye kullanımdan kaynaklanan olumsuzluklar tespit edilerek gerekirse düzeltilmesi için önlemler alınabilmektedir. Bu uygulama ayrıca yasama faaliyetleri esnasında karşılaşılan karmaşık sorunların veya metinlerin anlaşılmasında parlamenterlere yardımcı olacak ayrıntılı açıklamaların yapılabilmesine de fırsat vermektedir. Soru önergeleri ile muhalefet, hükümetin zayıf yönlerini keşfederken bunların kamuya açık şekilde tartışılması da yönetim üzerinde bir denetim etkisi sağlamaktadır. Bu uygulamayla soru sorma hakkını kullanan parlamenterlerin bağımsız bir temsilci rolünü yerine getiriyor olması da uygulamanın sıkça kullanılmasına neden olan bir diğer faktör olarak değerlendirilmektedir (Kurt, 2016, 6).

Meclis soruşturmaları: Soruşturma komisyonları, özel meselelerin incelenmesinde oldukça yaygın olarak başvuru yapılarıdır. Meclis soruşturmaları için bir grup parlamento üyesi denetim yetkisini kullanabilecek şekilde görevlendirilmektedir. Görevlendirilen parlamenterlerin gerekli bilgileri topladıktan sonra gerekirse parlamentoda bir oturum düzenleyerek karara varması beklenmektedir. Parlamantonun soruşturma başlatma hakkı, yürütmenin faaliyetleri ile ilgili olarak parlamentoya bilgi verme yükümlülüğünün doğal bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Özel meclis soruşturmalarının, adli soruşturmanın mahkemeye çağırma yetkisine benzer yetkileri olmasıdır. Bazı ülkelerde soruşturma komisyonlarının etkin bir soruşturma yürütmeleri zor olmaktadır. Komisyonların, mahkemeler yoluyla olmadığı sürece, kişileri, ifade vermeye zorlama yetkileri bulunmamaktadır. Bu durum, süreci

yürütmenin müdahalesine açık hale getirmekte, komisyonun takibatını yavaşlatmakta ve yürüttüğü soruşturmanın etkinliğine gölge düşürmektedir. Bir parlamento soruşturmasını etkin kılmanın en iyi yolunun yeminli ifade almak olduğu yönünde görüşler mevcuttur (Ergül, 2012, 88).

Üzerinde önemle durulması gereken nokta sistem nasıl olursa olsun bir soruşturma yürütmek üzere kurulan komisyonun tek amacının araştırma yapmak, gerçekleri ortaya çıkarmak ve kendisini yetkilendiren meclise bir rapor sunmak olduğudur. Bu raporda ortaya konan bilgilerden gereken sonuçların çıkarılması ve bununla ilgili gereken adımların atılması tamamen meclisin görevidir.

Parlamento tarafından doğrudan yapılan denetimin yanı sıra bazı ülkelerde parlamento adına denetim yapan bağımsız kurumlar da görev yapmaktadır. Ombudsmanlar ve devlet kurumlarının mali denetimi ile ilgilenen Sayıştaylar bu kurumlar arasında en yaygın olanlardır.

Türkiye’de de diğer demokratik ülke örnekleriyle örtüşen bir sistem yer almaktadır. Parlamento yapısı içinde var olan mekanizmalara ek olarak Sayıştay tarafından da mali denetim yapılmaktadır. Çalışmanın bundan sonraki bölümünde TBMM tarafından denetim için kullanılan yetkiler üzerinde durulacak, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçiş sonrası durum ortaya konulmaya çalışılacaktır.

5. Türkiye’de Ordunun Parlamento Tarafından Denetimi

Türkiye’de 2018 yılı itibariyle uygulanmaya başlanan Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi yasama ve yürütme erklerinin yetki ve görev dağılımlarıyla ilgili yenilikler de getirmiştir. Öncelikle sistemin temel özelliklerinden bahsetmek konunun anlaşılabilmesi için uygun bir yöntem olacaktır.

Cumhurbaşkanlığı sisteminin kurumsal açıdan üç temel özelliğini Alkan (2018, 141) şöyle sıralamaktadır: Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin en karakteristik özelliği yasama erkinin üstün erk olarak kabul edilmesidir. Bu yönüyle yeni sistem ne yasama ile yürütme arasında katı ayrılığın benimsediği ABD modeline, ne de yürütmenin sistemde baskın role sahip olduğu otoriter başkanlık modellerine benzemektedir. İkinci özellik kendi sorumluluk ve yetki alanıyla ilgili olarak yürütmenin etkililiğini artıracak düzenlemeler ge-

tirmiş olmasıdır. Yapılan düzenlemelerin amacı yürütmedeki işleyişi daha hızlı hale getirmektir. Cumhurbaşkanlığı sisteminin Alkan’a göre üçüncü ve son karakteristik özelliği ise sistemin kilitlenmesini önlemeye yönelik mekanizmaları içeriyor olmasıdır.

5.1. Ordunun sivil denetimi açısından yasa yapma yetkisinin kullanımı

Türkiye’de Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) olarak adlandırılan tek meclisli bir parlamento mevcuttur. TBMM’nin görev ve yetkileri Anayasa’nın 87. Maddesinde şu şekilde düzenlenmiştir:

“kanun koymak, değiştirmek ve kaldırmak; bütçe ve kesin hesap kanun tekliflerini görüşmek ve kabul etmek; para basılmasına ve savaş ilânına karar vermek; milletlerarası antlaşmaların onaylanmasını uygun bulmak, TBMM üye tamsayısının beşte üç çoğunluğunun kararı ile genel ve özel af ilânına karar vermek ve Anayasanın diğer maddelerinde öngörülen yetkileri kullanmak ve görevleri yerine getirmek”.

Cumhurbaşkanlığı Sistemi’nin yasamanın üstünlüğünü esas aldığını gösteren düzenlemeler çok açıktır. Seksenin üzerinde konuda düzenlenme yapma yetkisi Meclise bırakılmış, buna karşılık Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile düzenlenebilecek alan altı konu ile sınırlandırılmıştır. KHK ile düzenlenmiş olan bir konuda kanun çıkarıldığında KHK’nın hükmünün kalmayacağı düzenlenmiştir. Önceki düzenlemede yer alan yasamanın KHK yoluyla yürütmeye yetki devri imkânı kaldırılmıştır. Yine bu kapsamda KHK’larda yer alan herhangi bir hükmün yasa ile çelişmesi halinde yasanın geçerli olacağı hükmü getirilmiştir (Bülbul, 2017, 35).

Cumhurbaşkanlığı sisteminin yasamanın üstünlüğünü pekiştiren bir diğer özelliği cumhurbaşkanının parlamento tarafından çıkarılan yasaları veto etme yetkisinin düzenlenme şeklidir. Parlamento, cumhurbaşkanı tarafından iade edilen yasaları üye tam sayısının yarısından bir fazla oyla imzalamak üzere cumhurbaşkanına geri gönderebilir. Vetonun getirilebilecek en düşük nitelikli çoğunluk şartıyla aşılabilmesi yasamayı güçlendiren bir özelliktir. Nitekim ABD’de vetoyu aşabilme için Temsilciler Meclisi ve Senato’da ayrı ayrı üçte iki çoğunluğun sağlanması gerekmektedir. Başkanın veto yetkisini

aşmak için öngörülen oy oranının yüksek oluşu başkanın yasama alanına müdahalesini kolaylaştıran bir etkiye sahiptir (Alkan, 2018, 144).

Yürütmenin başı olan cumhurbaşkanının yetkilerini yasama karşısında sınırlandıran Cumhurbaşkanlığı Hükümet sisteminin yürütmeyi daha etkili kılmaya yönelik düzenlemeleri de mevcuttur. Bu sistemle birlikte ihdas edilmiş olan cumhurbaşkanı yardımcısı, bakanlar ve üst kademe yöneticilerin atamasının Cumhurbaşkanının tek başına yapabilecek olması bu düzenlemelerin en belirgin örnekleridir (TCA, 1982, md. 104-106).

Cumhurbaşkanlığı Sisteminin temel özelliklerinden birisi de yasama ile yürütme arasındaki anlaşmazlıklardan doğabilecek kilitlenmeleri önleyecek mekanizmalara yer verilmiş olmasıdır. Bu kapsamda değerlendirilebilecek ilk düzenleme, eş zamanlı seçim yapılmasına dair düzenlemedir. Anayasanın 77. maddesinde yapılan değişiklikle Cumhurbaşkanlığı ve Parlamento seçimlerinin aynı günde yapılacağı kurala bağlanmıştır. Kilitlenmeyi önlemek amacıyla yapılan diğer bir değişiklik ise bütçenin kabulüyle ilgilidir. Yürütme tarafından hazırlanan bütçenin yasama tarafından onaylanmaması halinde bir önceki yılın bütçesi yeniden değerlendirilme oranına göre düzenlenerek uygulanabilmektedir. Böylelikle ABD’de yaşandığı gibi bütçenin onaylanmaması bütün sistemi kilitleyen bir krize dönüşmemektedir. Sistemin kilitlenmesinin önüne geçilmek üzere getirilen üçüncü düzenleme ise Cumhurbaşkanlığı ve parlamento seçimlerinin karşılıklı fesih kapsamında yenilenmesi ile ilgili hükümdür. Bu hüküm gereğince Cumhurbaşkanı ve TBMM ayrı ayrı seçimlerin yenilenme kararı verebilmekte ve karar hangi makam tarafından verilirse verilsin her iki kurumun seçimleri birlikte yenilenmektedir (Alkan, 2018, 146-149).

2017 yılında referandum ile kabul edilen ve 2018 yılında bütünüyle yürürlüğe giren Anayasa değişikliği yasama yetkisinin parlamento ile yürütme arasında paylaşımı noktasında yenilikler içermektedir. Anayasa değişikliğinden önce, 1982 Anayasası’nın benimsediği “kanuni idare ilkesi”ne göre yürütme yetkisinin kendisi de yürütme yetkisinin bir sonucu olarak kabul edilen yürütmenin düzenleme yetkisi de kanundan kaynaklanan türevsel bir yetki olarak değerlendirilmekteydi. Buna göre, yürütme organı herhangi bir konuda ilk elden düzenleme yapamamaktaydı. Konu hakkında öncelikle yasama organı tarafından bir yasa çıkarılması ve yürütmenin bu yasadaki kaynaklanan

düzenleme yetkisini kullanması gerekmektedir. Yeni sistem uyarınca Cumhurbaşkanı'na tanınan Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi (CBK) çıkarma yetkisi, yürütmeye ilk elden düzenleme yetkisinin tanınması anlamında köklü bir değişikliği içermektedir. Böylece hukuki olarak yürütmenin ilk kez asli düzenleme yetkisine kavuştuğu görülmektedir (Yeniay ve Yeniay, 2019, 108-109).

Cumhurbaşkanına verilen CBK çıkarma yetkisi, Anayasa'da yer alan temel haklar, kişi hakları ve ödevleriyle siyasi haklar ve ödevler ile ilgili konuları kapsamamaktadır. Yine Anayasada münhasıran kanunla düzenlenmesi öngörülen konularda ve kanunda açıkça düzenlenen konularda CBK çıkarma yetkisi bulunmamaktadır. CBK ile kanunlarda farklı hükümler bulunması halinde, kanun hükümleri uygulanmakta, yani normlar hiyerarşisinde CBK'lar kanunlardan sonra gelecek şekilde düzenlenmektedir. CBK çıkarılmış bir konuda yasal düzenlemeye gidilmesi halinde Kararname hükümsüz hale gelmektedir. Cumhurbaşkanı'nın olağanüstü hallerde de Kararname çıkarma yetkisi bulunmaktadır. Olağanüstü hallerde çıkarılan CBK'lar olağan durumlarda çıkarılanlara göre daha geniş bir alanı kapsamakla beraber Resmi Gazete'de yayımlanıp Meclis'in onayından geçme şartına tabidir. Meclis'in toplanamaması hali hariç olmak üzere olağanüstü hallerde çıkarılan Kararnameler üç ay içinde TBMM'de görüşülerek karara bağlanır. Aksi halde kendiliğinden yürürlüğü sona erer.

Türkiye'de sistem değişikliği sürecinde en fazla tartışılan konulardan birisi Cumhurbaşkanı'na tanınan CBK çıkarma yetkisi olmuştur. Otoriter ve demokrasiye aykırı bir uygulama olduğu iddia edilmiştir. Oysa Gül'ün (2018: 255-256) de belirttiği gibi ABD ve Fransa'da dâhil olmak üzere demokratik sistemlerin neredeyse tamamında görülen bu uygulamanın Türkiye'de düzenlenen şekli demokratik ilkeler ile çelişmemektedir. Hatta ABD'de uygulanan Başkanlık modelinde Başkanlık kararnamesi sistemi, anayasada düzenlenme şekli itibarıyla Türkiye uygulamasına göre daha az güvencelidir. ABD'de Başkanlık kararnameleri ile temel hak ve özgürlükler konusunda sınırlamalar getirilebilmekteyken bu alanda Türkiye'de CBK'lar ile böyle bir sınırlandırma yapılamayacağı anayasada düzenlenmiştir. Türkiye ile ABD uygulamaları arasındaki bir diğer farklılık Resmi Gazete'de yayımlanma mecburiyeti ile ilgilidir. Şöyle ki, CBK'ların her koşulda Resmi Gazete'de yayımlanması zo-

runluyken ABD Başkanlık kararnamelerinin milli güvenlik gibi sebeplerle Federal Register’da (ABD resmi gazetesi) yayımlanmadan yürürlüğe girmesi mümkün olabilmektedir. Bahsedilen ölçütler üzerinden yapılacak sınırlı bir değerlendirme bile Cumhurbaşkanlığı kararnamesi sistemine yönelik demokratik olmadığı yönündeki eleştirilerin çok da yerinde olmadığı görülmesi için yeterli olacaktır.

5.2. Meclisin bütçe denetim yetkisi

Türkiye Cumhuriyeti devletinin kurucu kadrolarının asker olmasının sonucu olarak ordunun devlet kurumları arasında tartışmasız bir önceliği olduğu genel kabul görmüştür. Bu durumun uzantısı olarak da orduya ait bütçe “devlet iktidarına” ait ve tartışılması mümkün olmayan bir alan olarak görülmüştür. Kuruluş sürecinde askerlerin öncü rol üstlendiği diğer ülkelerde de görüldüğü gibi Türkiye’de de Silahlı Kuvvetlere kurucu ve üstün bir rol biçilmiştir. Askerin asli unsur olarak kabul edildiği bu siyasi kültürün (Demirel, 2004; Heper, 2011; Aknur, 2013) de etkisiyle Milli Savunma Bakanlığı bütçesi, Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren 90’lı yıllara kadar törensel bir yaklaşımla ele alınmıştır. Bütçenin tartışılmasının bile söz konusu olamadığı bu dönemde bütçe görüşmeleri rutin bir seremoni şekline dönüşmüştür. Milli Savunma Bakanlığı bütçesinin Genel Kurulda müzakere edilmeden kabulünün ardından TBMM’de grubu bulunan bütün siyasi partiler ayrı ayrı ya da ortak bir önerge sunmaktaydı. TBMM’nin TSK’ya teşekkürünü bildirmesini öngören bu şükran önergeleri “bütçe tamam, orduya selam” önergeleri olarak da bilinmektedir (Yıldız, 2006: 16-17). Ayrıca 2000’li yıllarda bile Milli Savunma Bakanları, bütçe konusunda askerinin uzmanlığı nedeniyle üstün ve son sözü söyleyen olduğu gerçeğinden yakınmaktadır. Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren en yüksek bütçenin Milli Savunma Bakanlığı’na ait olması da bu konudaki toplumsal ve siyasal tutumun anlaşılabilmesi için önemli gösterge olmuştur. Türkiye’de Milli Eğitim Bakanlığı bütçesinin Savunma Bakanlığı bütçesinden fazla olduğu ilk yıl ise çok yakın bir tarih olan 2004 yılı olabilmştir (Yıldız, 2006, 12-13).

Özellikle Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin getirdiği yenilikler ile demokratik yönetimin gereği olan şeffaflık ve hesapverebilirlik ilkelerinin savunma bütçesi konusunda da uygulanması yönünde önemli adımlar atıl-

mıştır. Komisyonlarda, bu alanda bilgi ve tecrübeye sahip kişilerin görevlendirilmesi (Turan, 2018), bakan atamalarında meclis dışından uzman kişilerin atanması yolunun açılması (Bülbul, 2017, 36), Sayıştay raporlarının öncekinden daha etkin ve verimli kullanımı (Önder ve Meydanlı, 2019) gibi yenilikler bu bağlamda değerlendirilmektedir. Ancak Türkiye'deki siyasi kültür açısından en önemli kazanım, askere ait olan meselelerin kutsal alandan çıkarılarak dünyevi alana taşınabilmiş, tartışmaya açılabilmiş olmasıdır (Yıldız, 2006, 17).

5.3. Sayıştay denetimi

Ordunun parlamenter denetiminin en önemli aşaması olan bütçe denetiminde Sayıştay en etkili aktör konumundadır. Sayıştay, Anayasa'da kendisine verilen görev gereği TBMM adına genel ve katma bütçeli kuruluşları denetleyen kurumdur. Ayrıca Türk Sayıştay'ı denetlemenin yanında sorumluların hesap ve işlemlerini yargı merci olarak hükme bağlayacak şekilde düzenlenmiştir (Altındal, 2010, 7).

Sayıştay, diğer bütün kurumlar gibi TSK'yı da her yıl düzenli olarak denetlemektedir. Sayıştay'ın denetimler sırasında işlemlerle ilgili her türlü bilgi ve belgeyi bütün gerçek ve tüzel kişilerden talep etme hakkı da mevcuttur (SK, 2010, md. 29).

2000'li yılların başından itibaren Sayıştay'ın savunma ile ilgili harcamaların denetlenmesi ile ilgili yetkisini genişleten bazı yasal düzenlemeler yapılmıştır. Bunlardan ilki 2003 yılında kabul edilerek 2005 yılının Ocak ayında yürürlüğe giren Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu'dur. Bu kanun Sayıştay'ın hem MSB tarafından TSK'ya tahsis edilen askerî bütçeyi hem de bütçe dışında savunmaya ayrılan kaynakları TBMM adına denetlemesini öngörmüştür. Bu düzenleme savunma alanında sivil denetimin sınırlarını genişletmesi açısından oldukça önemlidir. Yasal düzenlemenin ardından 2004 yılının Şubat ayında çıkarılan yönetmelikle Sayıştay'ın TBMM Başkanı'nın talebi üzerine askerî harcama ve bütçe dışı savunma harcamalarını denetleyebilmesi düzenlenmiştir. 8. Uyum Paketi kapsamında 2004 yılında yapılan Anayasa değişikliği ile askerî harcamalar konusunda sivil denetimin alanı genişletilerek TSK'nın kullandığı devlet mallarının Sayıştay tarafından denetleneceği kuralı getirilmiştir. Bu değişiklik ile askerî yapılanmanın şeffaflaşması yönünde önemli bir gelişme kaydedilmiştir (Sarıbrahimoğlu, 2006, 54).

Yasal düzenlemelerin çoğunda görüldüğü gibi bu konuda da uygulama noktasında bir dirençle karşı karşıya kalındığını gösteren olaylar yaşanmıştır. Örneğin bu dönemde TBMM silah tedariki ile ilgili yolsuzluklar yapıldığına dair iddiaların gündeme gelmesiyle harekete geçmiş, denetleme girişiminde bulunmuştur. TBMM Yolsuzlukları Araştırma Komisyonu erken uyarı ve kontrol uçakları olan AEW&C'lerin tedarik sürecini mercek altına almıştır. Devletin 180 milyon dolar zarara uğratıldığı iddia edilen soruşturma bir sonuca bağlanmadan kapatılmış ve sonuçta da 1,5 milyar dolarlık dört adet uçağın alımı onaylanmıştır (Sarıbrahimoğlu, 2006, 54). Bu olay askeri harcamalarla ilgili olarak sivil iradenin çekingenliğini bir kez daha gözler önüne sermiştir.

Türkiye’de 2010 yılında 6085 sayılı Sayıştay Kanunu’nun kabulüne kadar askeri harcamalar konusunda sivil denetimin sağlandığını söylemek çok da mümkün değildir (Önder ve Zengin, 2018, 140). Bu tarihten önce yapılamayan performans, proje ve program denetimleri kanunun yürürlük tarihi olan 3 Aralık 2010 tarihinden itibaren zorunlu hale gelmiştir. Bu kanun ile TSK denetiminde diğer kamu kurumlarında uygulanan denetim yöntemi uygulanmaya başlamıştır. Mali tablolar, gelir, gider ve malların yasal düzenlemeler ile uygunluğu ve kamu denetimi düzenlilik denetimi adı altında gerçekleştirilmeye başlanmıştır. 2012 yılında getirilen bir yenilik ise TSK içinde bulunan ordu evleri, askeri gazinolar, askeri kamplar, askeri kantinler ve benzeri döner sermaye kuruluşlarının dış denetime tabi hale gelmesidir (Köylü, Tellioglu, Gökçe, 2015, 96).

Cumhurbaşkanlığı Hükümet sistemine geçişle beraber Meclisin bilgi edinme ve denetim yolları ile ilgili olarak da değişikliklere gidilmiştir. Yeni sistemde yürütme, yasamanın içinden çıkmadığı için yürütmenin yasamaya karşı sorumluluğu da sona ermiştir. Parlamenter sistemde parlamento tarafından hükümeti denetleme aracı olarak kullanılan gensoru ve güvenoyu uygulamaları da kendiliğinden işlevsiz kalmıştır. Yeni sistemde TBMM bilgi edinme ve denetleme yetkisini kullanmak için Meclis araştırması, genel görüşme, Meclis soruşturması ve yazılı soru yöntemlerini kullanmaya başlamıştır. Parlamentonun içinden çıkmamasına rağmen yasama organının yürütme üzerinde denetimi bu araçlarla devam ettirilmektedir. Cumhurbaşkanı yardımcıları ve bakanlar, 106. maddenin beşinci, altıncı ve yedinci fıkraları uya-

rınca Meclis soruşturmasına tabidir. Ayrıca milletvekilleri, Cumhurbaşkanı yardımcıları ve bakanlara en geç on beş gün içinde cevaplanmak üzere yazılı olarak soru sorabilmektedir (Turan, 2018, 58). Klasik başkanlık sistemlerinde pek görülmeyen denetim mekanizmaları olan yazılı soru ve genel görüşme yöntemlerinin korunması TBMM'nin denetim yetkisinin başkanlık sistemlerinde öngörüldüğünden daha geniş kapsamlı olduğu şeklinde yorumlanmaktadır (Alkan, 2017, 3).

5.4. Meclis komisyonları aracılığıyla denetim

TBMM yasama faaliyetini yerine getirirken bünyesinde yer alan 18 daimi komisyon da sürece katkı sağlayan önemli birimlerdir. Bu komisyonlar içerisinde, Milli Savunma Komisyonu, TBMM Başkanlığı tarafından kendisine havale edilen "milli güvenlik, savunma, Türk Silahlı Kuvvetlerinin görevli veya emekli personeline ilişkin bu personelin beslenmesi, eğitimi, özlük hakları, harcırah düzenlemeleri ile mesleğe alınma, çıkarılma veya meslekte yükselmeleri ve benzeri konular"daki kanun tekliflerini görüşmektedir. Bir diğer daimi komisyon olan Güvenlik ve İstihbarat Komisyonu'nun faaliyet alanı da konumuz açısından önemlidir. Cumhurbaşkanlığı, her yıl MİT Müsteşarlığı, Emniyet Genel Müdürlüğü, Jandarma Genel Komutanlığı ve MASAK Başkanlığı'nın yürüttüğü güvenlik ve istihbarat faaliyetleri hakkında rapor hazırlamaktadır. Güvenlik ve İstihbarat Komisyonu bu rapor hakkında inceleme ve görüşlerini içeren bir rapor hazırlayarak TBMM Başkanlığı'na sunmakla görevlidir. Bunun dışında "Milli güvenliğe ilişkin konularda görüş ve öneriler sunmak, güvenlik ve istihbarat konularında uluslararası alanda kabul gören gelişmeleri izlemek, kendi faaliyetlerine ilişkin rapor hazırlamak ve güvenlik ve istihbarat hizmetleri sırasında elde edilen kişisel verilerin güvenliği ve bireyin hak ve özgürlüklerini koruyucu öneriler geliştirmek" görevlerini de yerine getirmektedir. Komisyonun çalışmalarında gizlilik esastır (2937 sayılı kanun Ek Madde/2).

Ordunun parlamento tarafından denetimi konusunda etkin görev alan son komisyon da Plan ve Bütçe Komisyonu'dur. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile yapılan yeni düzenlemeye göre yürütme tarafından hazırlanan ve en geç 17 Ekim tarihine kadar TBMM'ye sunulması gereken merkezi yönetim bütçe kanunu teklifi ve ekindeki dokümanlar ile merkezi yönetim kesin hesap

kanunu teklifi, öncelikle Plan ve Bütçe Komisyonu'nda görüşülmektedir. 6085 sayılı Kanun ile getirilen değişiklik sonrasında Sayıştay raporları da Plan ve Bütçe Komisyonu gündemine alınmaya başlanmıştır. Plan ve Bütçe Komisyonu'na çok sayıda yasama uzmanı katkı sağlamaktadır. Bu uzmanların da katkısıyla Komisyon tarafından biri merkezi yönetim bütçe kanunu teklifi ve diğeri merkezi yönetim kesin hesap kanunu teklifi için olmak üzere iki ayrı kapsamlı rapor hazırlanmakta, Sayıştay raporları da kesin hesap raporu ile birlikte Komisyon kararına bağlanmaktadır. Hazırlanan bu rapor ve dokümanlar bütçe görüşmelerinin son aşaması olan Genel Kurulda görüşülmek üzere TBMM Başkanlığına sunulmaktadır. Görüldüğü üzere parlamentonun en etkin denetim yolu olan bütçe denetimi noktasında Plan ve Bütçe Komisyonu önemli bir role sahiptir (Önder ve Meydanlı, 2019, 145-147).

Meclis araştırması yetkisi de meclis tarafından kullanılan önemli bir denetim mekanizmasıdır. Araştırma komisyonlarının rahat bir çalışma yürütebilmesi için her türlü yetki ile donatılmaları, konu ile ilgisi olan herkesi dinleyebilmesi öngörülmüştür. Dinlenebilecek kişiler arasında Cumhurbaşkanı Yardımcıları ve bakanlar da sayılmıştır. Açıklık ilkesinin bir yansıması olarak yapılan bu düzenleme denetim yetkisini oldukça güçlendirmiştir. Görevleriyle ilgili suç işlemleri durumunda Cumhurbaşkanı Yardımcıları ve Bakanların Yüce Divan'a sevk edilmesinin ve görevleri dışındaki suçlardan dolayı dokunulmazlıklarının kaldırılabilmesinin de aynı ilke çerçevesinde değerlendirilebileceği açıktır. Araştırma komisyonlarına çağrılıp görüşlerine başvuru Cumhurbaşkanı yardımcılığı ve bakanlar yazılı soru yolu ile de Meclis denetimine tabi kılınmaktadır. Dolayısıyla TBMM denetiminin kapsamının klasik başkanlık sisteminden daha geniş kapsamlı bir sorumluluk öngördüğü değerlendirilmektedir (Alkan, 2017, 4).

5.5. Askeri operasyon ve savaş kararı verme yetkisi

Askerlerin uluslararası operasyon kararları gibi temelde dış politikayı ilgilendiren konularda karar alma sürecine katılımı temel olarak danışmanlık, planlama, alternatif strateji belirleme ve savunma gibi tamamen teknik ve uzmanlık gerektiren fonksiyonlar şeklinde olmaktadır. Ancak Türkiye'nin kendine özgü koşulları nedeniyle 2000'li yıllara kadar Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) askeri operasyon kararları da dâhil dış politika ile ilgili karar alma me-

kanizması içinde etkin ve belirleyici bir role sahip olmuştur. Cumhuriyetin kuruluş aşamasında aktif görev alan ordu, neredeyse her on yılda bir yaşanan darbe ve muhtıralar ve devamında gerçekleştirilen yasal ve yapısal düzenlemelerle siyasi arenadaki rolünü gittikçe artırmıştır (Uzgel, 2004, 312). 90'lı yıllar bu konuda ordunun hâkimiyetini ortaya koyan pek çok olayın yaşandığı yıllar olmuştur. Tam olarak yetki aşımı örneği olarak Genelkurmay Başkanı NATO üyesi ülkelerin başkentlerine mektup gönderebilmiş, başta Genelkurmay Başkanı Çevik Bir olmak üzere ordunun üst kademe komuta pozisyonunda bulunan birçok isim medyaya politik konularda demeçler vermeyi rutin haline getirmiştir (Uzgel, 1997, 25). Bu durumun bir diğer çarpıcı örneği Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Atilla Ateş'in 1998'de Suriye'ye yönelik yaptığı konuşmalardır. Genellikle tehdit değerlendirmeleri kapsamında yapılan bu açıklamalarda Türk dış politikasına dair görüşler dile getirilmektedir (Özcan, 2002, 45).

Refahiyol hükümeti dönemi ise TSK'nın dış politika ve silah tedariki konusunda tamamen söz sahibi olduğu bir dönem olmuştur. Refahiyol hükümetinin muhalefetine rağmen 1996 yılında başlayan Türkiye-İsrail yakınlaşması en üst düzeye çıkarılmıştır (Özcan, 2002, 53). Anti-siyonist politika ve söylemleriyle öne çıkan Refah Partisinin genel başkanı olan Necmettin Erbakan, İsrail ile savunma sanayi alanında anlaşmalar imzalamak zorunda bırakılmıştır. Ordunun oldukça etkin olduğu bu dönemde F-4 uçaklarının ihalesi İsrail'e verilmiş, İsrail'den silah sistemleri satın alınmış, tank ve uçak modernizasyonu projelerinin hayata geçirilmesi amacıyla kredi antlaşması onaylanmış ve İsrail'le ortak tatbikat düzenlenmiştir. Genelkurmayın girişimleri ve istekleri sonucunda yaşanan bu gelişmelerin nihai amacı hükümetin yetersiz olduğu ve vaadlerinin arkasında durmadığı şeklinde bir algı oluşturarak iç siyasete müdahale edebilmektir (Balci, 1998,152). Çekiç Güç'ün görev süresinin uzatılmasına karşı çıkan Erbakan, başbakan olduğu dönemde uzatma kararının TBMM'den çıkarılmasıyla yıpratılmıştır (Tellal, 1997, 51). Kuzey Irak'a operasyon yapan ve terör örgütü PKK'nın ikinci adamını (Şemdin Sakık) yakalayan TSK bu bilgileri hükümet ile oldukça geç paylaşarak sivil irade ile aralarındaki uyumsuzluğu bir kez daha göstermiştir. Elbette bu yaşananların gösterdiği bir başka şey de askerinin ne kadar bağımsız hareket edebildiği ve yetki aşımı yapabildiğidir (Özcan, 2002, 45-55; Uzgel, 1998, 320). Ecevit'in başbakan

olduğu ANASOL-M hükümeti ile AK Parti hükümeti dönemlerine rastlayan II. Körfez Krizi de TSK'nın başat rol oynadığı, süreci yönlendirdiği bir dönem olmuştur. 2003 Körfez Krizi'nde Türkiye adına verilen kararlarda asker kanadın sivil kanada üstünlüğü görülmüştür (Aksu, 2012, 455).

2000'lerden sonra birçok iç ve dış faktör nedeniyle TSK'nın askeri operasyon kararları ile ilgili etkinliğinin azalması sonucunda karar alma mekanizmasının işleyişinde sivilleşme ve demokratikleşmenin başladığı gözlemlenmektedir. AB uyum paketleri çerçevesinde atılan adımlar insan hakları, demokratikleşme gibi kavramları ön plana çıkarmıştır. AK Parti hükümeti ile 90'lı yıllarda görülen çok kısa ömürlü hükümetler döneminin sona ermesi, 1990-1994-2001 yıllarında yaşanan ekonomik krizlerin etkilerinin azalmasıyla toplumda siyasete olan güven artmış ve artık sorgulanan kesim asker olmaya başlamıştır. Soğuk Savaş sonrası devletlerin neo-liberalizmin etkisiyle merkeze güvenliği değil ticari bakış açısını koyan politikalar izlemeye başlaması da askerin etkinliğini azaltan bir faktör olmuştur (Eralp, 2002, 241-245).

2003 yılına gelindiğinde ABD askerinin Türkiye üzerinden Irak'a geçmesine izin veren tezkerenin Meclis'te oylanarak reddedilmesi bu alanda parlamentonun en aktif rol aldığı olay olarak tarihe geçmiştir. Henüz göreve başlayan AK Parti hükümetinin Meclis oylaması için MGK toplantısını beklemesi ve askerin yapacağı açıklamaya odaklanmış olması askerin bu tür kararlardaki etkisinin anlaşılması için önemli bir göstere olmuştur. Askerin kabul edileceğini düşündüğü tezkere ile ilgili açıkça görüş bildirmemiş olması ABD tarafında rahatsızlık yaratmıştır. Nitekim ABD Savunma Bakan Yardımcısı Wolfowitz 1 Mart Tezkeresi'nin ardından açıkça Türk ordusunu sorumluluğunu tam olarak yerine getirmemekle suçlamıştır (Göz, 2016, 94). Bu tepki, askerin karar aşamasındaki gücünün başka ülkeler tarafından bile kabul edilen ve meşrulaştırılan bir hale geldiğinin açık ifadesi olmuştur.

Günümüze gelindiğinde ise yurtdışı askeri operasyon kararlarında belirleyici gücün Meclis olduğu net bir biçimde söylenebilmektedir. 2016 yılında yapılan Fırat Kalkanı, 2018'de yapılan Zeytin Dalı ve 2020 yılında yürütülen Barış Pınarı sınır ötesi harekâtlarıyla ilgili sürece baktığımızda yürütmenin talebi üzerine TBMM'nin kabulüyle gerçekleşen bu harekâtlara dair askeri kanat sadece teknik boyutuyla ilgili bilgilendirme amaçlı açıklamalarda bu-

lunmuştur. Karar alma sürecinde önceki dönemlerle kıyaslandığında demokratikleşme açısından önemli mesafeler kaydedildiğini görmek mümkündür (PA, 2020, 60-61).

5.6. Silah ve askeri araç gereç tedariki

Türkiye'de silah alım kararları ile ilgili olarak görev yapan birim Savunma Sanayii Başkanlığıdır. Başkanlık, Türkiye'de savunma sanayii altyapısının oluşturulmasına yönelik politikaların tespiti ve bu politikaları uygulama yetki ve sorumluluğuna sahip mekanizmaların oluşturulması amacıyla 1985 yılında Milli Savunma Bakanlığı bünyesinde "Savunma Sanayii Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı" (SaGeB) olarak kurulmuştur. 1989 yılında Savunma Sanayii Müsteşarlığı olarak yeniden yapılandırılmıştır. Müsteşarlık 2017 yılında gerçekleştirilen düzenleme ile Cumhurbaşkanı'na bağlanmış, 2018 yılında ise 703 sayılı "Anayasada Yapılan Değişikliklere Uyum Sağlanması Amacıyla Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnemelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname" ile T.C. Cumhurbaşkanlığı Savunma Sanayii Başkanlığı olarak yeniden yapılandırılmıştır. 7 numaralı "Savunma Sanayii Başkanlığı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi" ile kuruluş, görev, yetki ve sorumlulukları düzenlenmiştir.

Savunma Sanayii Başkanlığı'na "modern bir savunma sanayiinin geliştirilmesi ve Türk Silahlı Kuvvetleri'nin modernizasyonunun sağlanması" amacıyla;

"- İcra Komitesi'nin aldığı kararları uygulamak,

-Proje bazında yıllar itibariyle verilecek olan alımların programlarını sipariş kontratına bağlamak,

-Mevcut milli sanayii, savunma sanayii ihtiyaçlarına göre reorganize ve entegre etme, yeni teşebbüsleri teşvik ve bu entegrasyona ve ihtiyaçlara göre yönlendirme, yabancı sermaye ve teknoloji katkısı imkanlarını araştırma, teşebbüsleri yönlendirme, bu konudaki Devlet katılımını planlamak,

-Fon kaynaklarını dikkate alarak alım programlarını ve finansman modellerini belirlemek,

-İhtiyaç duyulan modern silah, araç ve gereçlerin özel veya kamu kuruluşlarında imalatını planlamak,

-Gerektiğinde özel, kamu veya karma nitelikli yeni yatırımları dışa açık olmak kaydıyla desteklemek,

-Modern silah, araç ve gereçleri araştırma, geliştirme, prototiplerin imalini sağlama, avans verme, uzun vadeli siparişler ve diğer mali ve ekonomik teşvikleri tespit etmek,

-İşin özelliğine göre yıllar içinde yapılacak alımın şartlarını, ihtiyaç makamınca belirlenecek şartname ve standartları dikkate alarak teknik ve mali konuları kapsayan kontratları yapmak,

-Savunma sanayii ürünleri ihracatı ve off - set ticareti konularını koordine etmek,

-Fondan kredi verme veya yurt içinden ve yurt dışından kredi alma ve gerektiğinde yerli ve yabancı sermayeli şirketler kurma ve iştirak etmek,

-Üretilen malın kontrat muhteviyatına uyup uymadığını, kalite kontrolleri ile kontrat şartlarının yerine getirilip getirilmediğini takip etmek,

-Uygulama aksaklıklarının ilgili kurum ve kuruluşlar nezdinde çözümlenmesini temin etmek,

-Cumhurbaşkanı tarafından verilen diğer görevleri yerine getirmek” görevleri verilmiştir.

Savunma Sanayi Başkanlığı tarafından takip ve koordinasyonu sağlanan savunma harcamaları ile ilgili genel bütçenin onaylanması dışında TBMM'nin bir denetimi söz konusu değildir. Ancak savunma harcamaları konusunda etkili bir sivil birim olarak Savunma Sanayi Başkanlığı'nın alandaki sivil otoriteyi güçlendirdiği açıktır. Zira Başkanlık bünyesinde yürütülen faaliyetler uzmanlık gerektiren teknik boyuta sahip konulardır. Öncesinde söz konusu alanlarda kurumsal, örgütlü ve yeterli birikime sahip olan ordunun kararlarını tartışacak yeterlilikte sivil bir kurumun bulunmayışından kaynaklanan sorunlar yaşanmıştır. Bu alanda ihtisaslaşmış kurum olarak ordunun tekelinin kırılması oldukça önemli bir gelişmedir. Bu anlamda yürütmenin bir parçası

olan Savunma Sanayii Başkanlığı devlet işleyişinde ihtiyaç duyulan kontrol mekanizması olarak görev yapmaktadır.

Ordunun parlamento tarafından denetimi ile ilgili olarak Türkiye’de uygulanan yöntem ve mekanizmalar demokratik ülke örnekleri ile uyushmaktadır. Sivil denetim konusunda ABD’de başlayarak zamanla genel kabul gören çalışmalar teorik temeli oluşturmakta ve uygulamalara da yön vermektedir. Ülkelerin kendine has dinamiklerinin gözetildiği çalışmaların yapılması alanda uygulanan yöntem ve mekanizmalara da çeşitlilik kazandıracaktır. Bu noktada yapılan çalışmanın da Türkiye’deki gelişmeleri ortaya koyması bakımından literatüre katkı sağlaması beklenmektedir.

Sonuç

Siyasal bir kurum olarak tarih sahnesine çıkmış olan orduların modern çağda da siyasallaşmasına neden olan gelişmeler yaşanmıştır. Vatandaşlardan kurulan ordular (zorunlu askerlik uygulaması), kurucu unsur olarak yer aldığı var oluş mücadeleleri, meşru güç kullanma yetkisi ile bir araya gelince orduların denetlenmesi bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmıştır. Siyasal alanda etkin olma eğilimine sahip olan bir güç odağı olarak ordular sivil denetim yoluyla bu alanın dışında tutulmaya çalışılmıştır.

Türkiye’de de dünyadaki diğer örnekleriyle benzer reflekslere sahip olan ordu gerçekleştirmiş olduğu darbe ve darbe girişimleri ve yayınladığı muhtıralar ile siyasal hayata müdahalenin de ötesine geçerek bu alanı düzenleme motivasyonuna sahip olmuştur. Bu durum Türkiye açısından sivil denetimi çok daha gerekli ve önemli hale getirmiştir.

Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de sivil denetim yasama, yargı, yürütme ve sivil toplum eliyle gerçekleştirilmektedir. Bu çalışma kapsamında da yasama organının sivil denetim için sahip olduğu yetkiler ve kullandığı araçlar ele alınmıştır. Çalışmanın ortaya koyduğu en önemli bulgu parlamentonun sivil denetim için kullandığı en etkili aracın bütçe denetimi olduğudur. Ayrıca özellikle Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin kabulünün ardından tartışılan konulardan biri olan yasama organının yürütme karşısında zayıflatıldığı savının sivil denetim alanında doğrulanmadığı da çalışmanın ortaya koyduğu bir diğer sonuçtur. Çalışmada özellikle güncel durumun değerlendirilmesi için son gelişmelere dikkat çekilmiş, 15 Temmuz darbe girişimi ardından ya-

pılan reformların da demokratik ülke örnekleriyle uyumlu olduğu tespit edilmiştir.

Kaynakça

- Akıncı, Müslüm. *Bağımsız İdari Otoriteler ve Ombudsman*. İstanbul: Beta Yayınları, 1999.
- Aknur, Müge. "Civil-Military Relations During AK Party Era: Major Developments and Challenges". *Insight Turkey*, 15/ 4 (2013), 131-150.
- Aksu, Muharrem. "Türk Dış Politikası Karar Alma Mekanizmasında Türk Silahlı Kuvvetlerinin Etkinliği ve 2003 Sonrası Değişim". *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, 17/3 (2012), 441-465.
- Akyeşilmen, Nezir. "Türkiye Büyük Millet Meclisi". Ümit Cizre (Ed.), *Almanak Türkiye 2005 Güvenlik Sektörü ve Demokratik Gözetim*, 12-21, İstanbul: TESEV Yayınları, 2006.
- Alkan, Haluk. "Cumhurbaşkanlığı Sisteminin Kurumsal Özellikleri ve Demokratikleşme Sürecine Olası Etkileri". *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi*, 2018 Özel Sayı, 139-153.
- Altındal, Hasan. "Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Türkiye Büyük Millet Meclisi Adına Sayıştay Tarafından Denetimi: Değişen Anayasa ve Yasal Düzenlemeler Çerçevesinde Bir Değerlendirme". *Sayıştay Dergisi*, 79 (2010), 7-15.
- Balcı, Muharrem. *MGK ve Demokrasi Hukuk - Ordu-Siyaset*. İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1998.
- Bülbül, Kudret. *Etkin, İstikrarlı ve Güçlü Bir Türkiye İçin Cumhurbaşkanlığı Sistemi, Nedenler, Tespitler, Beklentiler*. İstanbul: Tezkire Yayınları, 2017.
- Chuter, David. *Defence Policy Formulation and Execution in Managing Defence in a Democracy*. UK: Milton Park, 2006.
- Demirel, Tanel. "Soldiers and Civilians: The Dilemma of Turkish Democracy". *Middle Eastern Studies*, Vol. 40 /1 (2004), 127-150.
- Dodd, Tom. "Parliament and defence: A summary of parliament's role in scru-

tinising and controlling defence policy and the armed forces". *The RUSI Journal*, 143/3 (1998), 29-35.

Eralp, Atila. "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye ve Avrupa Birliği", Ed: Alan O. Makovsky ve Sabri Sayarı, *Türkiye'nin Yeni Dünyası: Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri*, 235-254. İstanbul: Alfa Yayınları, 2002.

Ergül, Ozan. "Parlamento Hukukunda Meclis Araştırması ve Genel Görüşme". Ed. Hasan Erikli ve Bahadır Yeşilirmak, *Parlamentar Denetim Sempozyumu*, 88-94, Ankara, 2012.

Feaver, Peter D. *Armed Servants: Agency, Oversight, and Civil-Military Relations*, Harvard University Press, 2003.

Feyzioğlu, Bedi Necmettin. "Sayıştay ve Parlamento". *Sayıştay Dergisi*, 13 (1987), 23- 35.

George, Bruce. "Parliament and National Security". *The RUSI Journal*, 143/3 (1998), 24-28.

Giraldo, Jeanne Kinney. "Defense Budgets, Democratic Civilian Control, and Effective Governance". *Who Guards the Guardians and How: Democratic-Civil Military Relations*, Ed. Thomas C. Bruneau-Scott D. Tollefson, 178-207, Austin: University of Texas Press, 2006.

Göz, Mert Mahir. *1 Mart 2003 Başbakanlık Tezkeresi'nin Reddedilme Nedenleri*. Gaziantep: Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.

Gül, Cengiz. "Türkiye'de Cumhurbaşkanlığı Sisteminin Dinamikleri ve Yürütmenin Yeni Konumu". *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 13/2 (2018), 235-262.

Heper, Metin. "Civil-Military Relations in Turkey: Toward a Liberal Model?". *Turkish Studies*, 12/2 (2011), 241-252.

Huntington, Samuel P. *The Soldier and the State*. Cambridge: Harvard University Press, 1957.

Kotia, Emmanuel. "The Principle and Reality of Legislative Oversight in Defence Matters in Liberal Democracies: An Empirical Case." *Journal of Al-*

ternative Perspectives in the Social Sciences, 3/1 (2011), 57-71.

Köksal, Mustafa. *Ombudsman "Kamu Hakemi"*. Ankara: Melis Yayınevi, 2005.

Köse, H. Ömer. "Parlamento Adına Denetim İşlevi ve Yüksek Denetim Kurumlarının Parlamento ile İlişkileri". İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Finansal Araştırmalar Merkezi Konferansları (24-58), İstanbul, 2001.

Köylü Keskin, Meltem- Tellioglu, Tülay- Gökçe, Naciye. "Türk Silahlı Kuvvetleri'nde Uygulanan Denetim Sistemi ve Amerika Birleşik Devletleri Örneği". *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 44 (2015), 92-98.

Kurt, Mustafa. *Türkiye'de Bütçeleme Sürecinde Parlamantonun Denetimi: Seçilmiş Bazı Ülkelerle Karşılaştırmalı Bir Analiz*. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.

Önder, Murat- Zengin, Ülkü Nur. "AK Parti Döneminde Asker-Sivil İlişkileri" (Bildiri). Hasan Yaylı (Ed.).12. *Uluslararası Kamu Yönetimi Bildirileri*, Ed. Hasan Yaylı, 134-145 (25-27 Ekim 2018) Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi Yayınları, 2018.

Önder, Murat- Meydanlı, Mehmet Ali. "TBMM'nin Denetim Aracı Olarak Sayıştay'ın Rolü: 6085 Sayılı Sayıştay Kanunu Sonrası Değişiklikler ve Etikisi". *Amme İdaresi Dergisi*, 52/ 3 (2019), 123-154.

Özcan, Kemal. *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Işığında Askeri Yargıda Tutuklama*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002.

PA (Polis Akademisi). *Türkiye'deki Suriyeliler ve Sınır Ötesi Güvenli Bölge*. Ankara: PA Yayınları, No: 97, 2020.

PAB (Inter-Parliamentary Union) and DCAF (Geneva Center for Democratic Control of the Armed Forces). *Parliamentary Oversight of the Security Sector: Principles, Mechanisms and Practices*. TESEV Publications, 2003.

Sarıbrahimoğlu, Lale. "Türk Silahlı Kuvvetleri". *Almanak Türkiye 2005 Güvenlik Sektörü ve Demokratik Gözetim*, Ümit Cizre (Ed.), 52-81, İstanbul: TESEV Yayınları, 2006.

Tellal, Eral. "1996 Yılında Türk Dış Politikası". *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, 20

(1997),195- 216.

Turan, A. Menaf. "Türkiye'nin Yeni Yönetim Düzeni: Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi". *Sosyal Bilimler Dergisi*, 7/3 (2018), 42-91.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası,
<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2709.pdf>

TESEV (Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı). *Güvenlik Sektörünün Parlamento Denetimi: İlkeler, Mekanizmalar ve Uygulamalar, Parlamenterler için Elkitabı*, İstanbul, TESEV Yayınları, 2003.

Uzgel, İlhan. "Ordu ve Dış Politika Kuşatılmışlıktan Kamplaşmaya Türk Dış Politikası". *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, 11/204 (1997), 18-27.

Uzgel, İlhan. "Ordu Dış Politikanın Neresinde?". *Bir Zümre, Bir Parti Türkiye'de Ordu*, Ahmet İnsel ve Ali Bayramoğlu (Ed.), 311-334, İstanbul: Birikim Yayınları, 2004.

Yeniay, Lokman- Yeniay, Gülden. "Türk Hukukunda Yürütme Organının Düzenleme Yetkisi ve Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi". *Anayasa Yargısı*, 36/ 1 (2019), 105-138.

<http://www.tbmm.gov.tr>